

ДІАСПОРА

<https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.02.86-99>
УДК 82-14

Ігор ВАСИЛИШИН, кандидат філологічних наук, доцент
Національний університет «Львівська політехніка»
вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013,
e-mail: ip.was@ukr.net
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5036-4716>

ПАРАДИГМА КОНЦЕПТУ «СМЕРТЬ» У ЛІРИЦІ О. ТАРНАВСЬКОГО (ЕКЗИСТЕНЦІЯ ТА КОЕКЗИСТЕНЦІЯ)

У статті розглянуто парадигму концепту «смерть» у ліриці Остапа Тарнавського, що є предметом художнього філософування та мистецьких інтерпретацій українського поета-емігранта. Досліджено, що лірика О. Тарнавського, у якій висвітлено проблеми людського буття, морально-психологічні аспекти кінцевості земного існування, засвідчує насамперед дуалізм поглядів Тарнавського-мислителя, котрий прагне осягнути смерть, з одного боку, як кінцевість людського буття-у-світі, що передбачає екзистенційну тривогу й трагічне усвідомлення її незворотності та, врешті, подолання страху смерті для досягнення автентичності існування, а з другого, — як коекзистенцію: співіснування зі смертю — провідником людини на шляху до вічності.

Ключові слова: філософська лірика, концепт «смерть», небуття, екзистенціалізм, коекзистенція.

Ставлення людини до смерті в контексті парадигми життя — смерть — безсмертя — це один з основних сенсожиттєвих чинників її самоусвідомлення та самоствердження на земному шляху до вічності. Релігійно-філософська рефлексія щодо теми смерті формує засадничий буттєвісний фундамент для розуміння автентичних основ існування особистості. Тому страх смерті постає не тільки як щось укорінене у вітальності людини, а насамперед як екзистенціальний феномен, котрий існує на ментально-

Ц и т у в а н н я: *Василишин І.* Парадигма концепту «смерть» у ліриці О. Тарнавського (екзистенція та коекзистенція) // Слово і Час. 2022. № 2 (722). С. 86—99. <https://doi.org/10.33608/0236-1477.2022.02.86-99>

духовому рівні особистості. Парадигма *життя* — *смерть* — *безсмертя* висвітлена в ліриці багатьох українських письменників-емігрантів (Юрій Клен, Є. Маланюк, Т. Осьмачка, Михайло Орест, Б. Кравців, Василь Барка, М. Ситник, Ганна Черінь, Леонід Полтава, О. Зуєвський, І. Качуровський та ін.). Це дає всі підстави говорити про феномен художнього екзистенціалізму в їхній творчості. Його визначення наводить Ганна Токмань: «Художній екзистенціалізм — це твори мистецтва, які містять (у тексті, підтексті, викликають у надтексті) образно виражені думки, що збігаються з ідеями філософів-екзистенціалістів, та/або зображують екзистенційні стани людини суголосно з їхнім тлумаченням в екзистенціальній філософії» [10, 16].

Вагоме місце концепт *смерть* посідає й у концептосфері Остапа Тарнавського. Це предмет його художнього філософування та мистецьких інтерпретацій: осмислення екзистенційного та коекзистенційного сприйняття людиною земного буття та переходу до вічності. Зоряна Лановик зазначає: «Від початку поетичної творчості Тарнавського тема смерті у кожній наступній збірці звучить із наростаючою силою» [4, 214]. Крім того, осмислення смерті органічно влітається й у саму екзистенцію поета, що став свідком історичних катаклізмів ХХ ст.: передвоєння та перші репресії в Західній Україні, криваве лихоліття Другої світової війни, важкі роки еміграції та відновлення світу з новими черговими потрясіннями.

Екзистенція людини передбачає страх смерті, закладений у ній на рівнях свідомого й підсвідомого, в осягненні кінцевості людського існування; його належить гідно подолати в «межовій ситуації» через «свободу вибору». Коекзистенція ж — це співіснування, співбуття зі смертю, як вільний усвідомлений етап переходу до вічності: отже, демон смерті перевтілюється в ангела смерті — постійного супутника людини й провідника у світ вічності. Обґрунтування філософського поняття *коекзистенція* як співіснування людського «Я» з іншими й зі світом загалом запропонував італійський філософ Нікола Аббаньяно [1]. Отже, *зі світом* означає в усіх його виявах *життя і смерті*. Мета пропонованої розвідки — аналіз парадигми концепту *смерть* в О. Тарнавського. Цю парадигму осмислюємо й трактуємо, власне, як екзистенцію смерті, коли людина усвідомлює тимчасовість, отже, смертність свого існування, і як коекзистенцію — співіснування, співбуття зі смертю, суть котрої на релігійно-філософському й аксіологічному рівнях висвітлено в ліриці поета. «Екзистенція, — зазначав Н. Аббаньяно, — це трансценденція індивіда до екзистенції; і ця екзистенція — коекзистенція. Отже, фундаментальна проблематичність екзистенції є основою її коекзистенційної природи» [1, 170]. Для досягнення зазначеної мети було використано низку методів — від філологічного, інтертекстуального до феноменологічного та герменевтичного аналізу, які дають змогу проаналізувати екзистенціальну парадигму концепту *смерть* у поетичному філософуванні митця.

Художньо-філософське осмислення концепту *смерть* як переходу від земного буття до вічності О. Тарнавський розгортає у вінку сонетів збірки «Життя».

Хоч і в першій збірці, — зауважує З. Лановик, — звучали філософські мотиви шукань людини у безмежних просторах світу, розроблялася тема дороги як символу земного шляху від народження до смерті, але у збірці «Життя» вони зазвучали по-новому: автор оспівував не просто людину у світі, а людину, створену Богом, обдаровану чуттями, розумом, волею, яка стоїть перед безмежністю таємниць Всесвіту, людину, яка, пізнаючи безконечність простору і часу, хоче віднайти шлях до вічності, людину перед лицем Творця [5, 10].

У сонеті «ХІ. Порядок світу творить в голові...» О. Тарнавський ототожнює *смерть* із *безсмертям*, бо лише після завершення земного шляху людина, яка в житті прямує до Бога, «пізнає Того, хто творить», отримує його:

О, людська думко, що повернеш знову
до первнів у землі: піди і глянь!
Тобі призначено шукань дорогу,

бо відкриття — це смерть. У книзі знань
людина пізнає Того, хто творить,
і голову схиляє у покорі [8, 67].

У художньо-філософському дискурсі Є. Маланюка процес осмислення смерті як переходу на інший рівень буття переростає у формулювання самої релігійно-філософської ідеї смерті як безсмертя («Парастас»): «Смерть — це велика всесвітня, / космічна самота, / Але й — велике космічне / скупчення духу» [6, 603]. Подібно до попередника, в О. Тарнавського смерть — це акт «переходу», що його не може оминати жодна людина, зі стану земного буття до вічності. Домінує в цьому процесі насамперед плин екзистенційного часу, сутність якого, а також людську тожсамість особі відкриває смерть. Одна з провідних ідей християнського екзистенціалізму — «пошук Бога», тому автентична місія індивіда — віднайдення Його на короткому шляху земного існування. Осмислюючи безмежжя Божого світу й вічність, поет використовує літоту «земний городець», увиразнюючи миттєвість і мізерність земного часопростору, бо «лиш гостем нам судилось тут / перебрести земну коротку путь» [8, 60]. Митець зауважує, що, надто поринаючи в земні турботи, надаючи їм надмір пріоритетності, людина не помічає того, для чого була народжена, утрачає сенсожиттєві орієнтири й не бачить свого шляху до Бога (сонет «VI. Серед свого земного городця...»):

Серед свого земного городця
живе людина у щоденній праці,
за нею світу ясного не бачить
ні шляху, що провадить до Творця [8, 62].

Ідею «пошуку Бога» О. Тарнавський осмислює у статті «Людина хоче вірити», розглядаючи особистість у контексті епохи ХХ ст. та важливу місію літератури й мистецтва, здатних підтримати цю віру:

Людина хоче вірити, людина тужить за вірою, людина шукає віри. В сьогоденній час вибулої науки, зрізничкованого і спеціалізованого знання людині важче цю віру здобути. Мистецтво, література — це ті чинники, які можуть допомогти і допомагатимуть людині віднайти віру і віднайти себе саму. То ж і ріст мистецтва,

ріст письменства у всьому світі, як теж зокрема в нашому суспільстві, — це допомога сучасній людині віднайти свій шлях, це рятунок нашої культури і цивілізації, це шлях для оновлення людства і поступу [9, 14].

У магістральному сонеті автор уже глибше осмислює часопростір вічності, у якому життя, з одного боку, є дорогою до безсмертя, а з другого, — його земним складником: «Творець людину вивів на дорогу, / що без початку і що без кінця» [8, 71]. «Дорога Творця» — це вже безсмертя, що не має ні початку ні кінця. Його виборів для людей своїми муками й стражданнями та ствердив Воскресінням Син Божий — «смертю смерть подолав» («Акафіст Воскресінню Христовому»). Безсмертний шлях людини, на думку О. Тарнавського, має два етапи: земний і небесний. Проте гідно подолати його земну частину може лише людина, «здивлена в Творця», «із співом, що несуть його серця», яка всім серцем і помислами, утілюючи це в житті, прагне до Божественної Істини — «підносить зір туди, де зорі освічують безмежжя світові» [8, 71]. Якщо людина приймає закони Творця, то її шлях на земному етапі вічності набуває істинного життєвого сенсу завдяки Божественній опіці (сонет «ХІІ. І голову схилиє у покорі...»): «Він сам веде нас, живучи між нами: / ми з Нього вийшли у земну ходу, / до Нього вернемося ще за дня ми» [8, 68]. Розглядаючи давнє бачення смерті «як вищого засобу духовного відродження», Мірча Еліаде зазначав:

Людина проживає, так би мовити, *початок безсмертя*, все більше наближається до безсмертя. А отже, безсмертя повинно сприйматися не як життя *post mortem* (після смерті; латин.), а як буття, яке людина постійно *створює* для себе, до якого готується і в якому живе *вже зараз*, у цьому світі. Тому не-смерть, безсмертя повинно сприйматися як останній, ідеальний стан, до якого людина прагне всім еством і який вона намагається здобути, вмираючи і воскресаючи безкінечно [2, 301].

У поезіях О. Тарнавський здебільшого осмислює земний часопростір на відміряному людині етапі до вічності, прагне окреслити координати буттєвого простору-часу («Фантоми в порожнечі»):

Тобі відділено обрізок часу —
частину неподільних величин
із точки погляду земного шляху,
де з ранку йдеш у невідхильну ніч [8, 132].

Образ смерті тут, набуваючи різних семантичних відтінків, метафоризується й увиразнюється багатогранною символікою: смерть постає як «неухильна ніч», чи, в інших віршах, як «чорна Ніч» («Кроки», «Під вікном вічності»), «велика Ніч» («Генезис»), «сліпа доля-неминучість» («Людський похід»), «князівна-ніч» («Баллада про нічну варту»), «безконечна ніч» («День і ніч»). Хрест — це «символ смерті» («Хрест»), «незмінна темнота», «безпросвітна темрява», «безконечна глибина німа», «порожнеча» («Темнота»), «Велика Ніч» («Поет-мистець»), «небуття» («Існування в небутті»), «князівна», «княжна» («Куди закликаєш, князівно?...»).

Концепт смерті як кінцевості, припинення будь-якого життєвого циклу О. Тарнавський передає реченнями та фразами, створюючи поліфункціональні образи-символи, образи-дії, що відтворюють процеси проминальності, завершення чи вмирання: «...як зорі кажуть казку про велику Ніч» [8, 155] («Генезис»); «Ось так кінчиться біг твій терміновий» [8, 165] («Термінал»); «А нам хтось означив наш простір, / і вирахував час / від дерев'яної коробки, / що колиска, / до дерев'яної коробки, / що труна...» [8, 146], «...де є початок — розцвітання, / і є кінець — повільне каменіння...» [8, 146], «...щоб впасти в чорну Ніч, / і бути безконечно» [8, 147] («Під вікном вічності»); «В кістяк змінилась визначна персона» [8, 214] («Кістяк і корона»); «А зустріли лишень тимчасовість...» [8, 215] («Тимчасовість»); «Та й чигає підступний Мефістофель / зігнути і зламати нам хребет...» [8, 252] («Одноразовість»); «На захід сонця з костюром прийшовши / і світ вечірній бачивши, спочив» [8, 261] («Смерть Одиссея»); «...хоч співрозмовники відходять безнастанно» [8, 262] («У Гординських»); «Та вістка сумна полетіла до Львова, / казала, що вибув народний актор...» [8, 279] («Смерть актора»); «...загрузнеш в землю і в землі / залишишся... огноєнням черві» [8, 356] («Анонімний перехожий»). Семантика смерті в Тарнавського передає багатогранну гаму відчуттів і вражень: це і смуток, жаль, надія та мрії про безсмертя, це також й іронія та, зокрема, песимістичне світовідчуття й світосприйняття, подекуди з елементами нарочитого інтелектуально-мистецького натуралізму, бо смерть суперечить інстинкту будь-якої живої істоти — жити.

Релігійно-філософське, морально-духове, подекуди історіософське осмислення концепту *смерть* у мистецькому світі О. Тарнавського, попри численні її образи в ліриці, засвідчують і самі назви деяких віршів із лексемою *смерть*: «Баяда про міт смерти» «Смерть», «Анатема смерти», «Смерть Одиссея», «Смерть актора» «На смерть Володимира Блаватського». Розвиваючи думку про смерть як етап «переходу», започатковану в сонетах збірки «Життя», у «Баяді про міт смерти» поет осмислює її на коекзистенціальному рівні. Автор розглядає природу смерті в ракурсі зміни поглядів індивіда й соціуму загалом. Спершу людська віра вбачала в смерті межу на шляху до безсмертя:

Як добре умиралося у вірі,
що там на тебе жде затишся раю...
— Чи в славі вмреш, чи гнаним псом сконаєш,
то буде нагорода тій офірі,
що зветься смерть.

І як відважно йшли до тої смерти,
лишаючи цей світ недосконалий,
щоб у кінець сподіваний причалить,
де в безконечність світ новий відвертий,
що є життя [8, 138].

Натомість у західному суспільстві ХХ ст. активно побутувала матеріалістична ідея про смерть як кінцевість окремого існування, метафізичне

«ніщо» — *небуття*, котре змушує індивіда цінувати лише те, що випадає на його короткому життєвому шляху. Сама ж смерть сприймалася лише як абсурд і морально-етичне зло, бо позбавляла права на життя:

Та хтось перемінив речей систему,
підсунувши нову, підступну думку,
що:
сонце нам даровано в дарунку
на відстань, вложену
між світ
і
темінь,
що зветься смерть [8, 138].

Людина, констатував О. Тарнавський, із такими переконаннями, що передбачають лише секулярну систему цінностей, утратила «Божий дар — відвагу» [8, 138], перестала бачити «позаземські обрії» [8, 138], сконцентрувавши любов, віру та увагу на земних турботах. Тому відновився страх смерті як кінця життя, як вічної темряви. Проте, висновує та стверджує поет-мислитель, такі людські думки чи навіть переконання не можуть змінити справжньої природи буття, котра існує поза людською свідомістю чи поглядами на нього:

Як добре, що життя є безконечне
і смерть — лиш зміна однієї форми...
Іще не раз прийдуть нові реформи,
та вічне — твердження — незаперечно,
що
смерть —
лиш заповіт
нових народжень [8, 138].

Тут О. Тарнавський трактує життя як один з етапів вічності, у котрій смерть постає лише її коекзистенціальною формою, що змінює один етап на інший. Саме ситуація народження і смерті, на думку італійського філософа Н. Аббаньяно, і є глибиною коекзистенції.

Крім того, можливість смерті існує в бутті та закладена в екзистенції кожної людини, і навіть коли та забуває про смерть, то смерть ніколи не забуває про людину. Цю ідею співіснування, співбуття зі смертю О. Тарнавський утілює у сонеті «Смерть». У ньому, як зазначав М. Слабошпицький, «нерозривно переплелися і стоїцизм, й іронія, і парадоксальний погляд на обставини та точність атестацій періодів людського перебування на землі» [7, 543]. Іронічне трактування образу смерті в примітивній формі закладене в людському уявленні про її сутність: «костуха — і коса в руці, не квіт», що «чигає, щоб горло передерти»; карета з візником (можна доповнити традиційний образ: запряжена чорними кіньми, які дихають вогнем) як «більш поетичний образ смерті» переростає в релігійно-філософське коекзистенціальне осмислення її суті:

Але чи це правдивий образ смерті?
Ні! Смерть — це друг, що на земній дорозі
товаришить людині в подорожі
на цьому світі, де не можна вмерти... [8, 210].

Земний шлях людини — це співіснування зі смертю, що як друг «товаришить людині в подорожі», супроводжуючи її як провідник до наступного духового етапу її існування — вічності. Це виражає поет у справді парадоксальній, на перший погляд, але надзвичайно глибокій фразі — «на цьому світі, де не можна вмерти...», бо «земна дорога» людини є лише одним з етапів безсмертя, хоча й крихітним і не таким вагомим, на думку митця, порівняно з вічністю: «Життя тут — квіт, що впаде в забуття; / лиш смерть — початок вічного буття» [8, 210].

Тарнавський, як тонкий лірик, висвітлює в контексті парадигми концепту *смерть* також і людські емоції від утрат. Адже на земному шляху людина втрачає рідних, близьких, друзів, що спричинює в її душі біль, смуток, розпач і часом зневіру («Людський похід»):

Раз у раз хтось падає в дорозі —
косить мовчки всемогуча смерть:
залишає друзів на дорозі,
де замовкла візія — де смерть [8, 141].

Важко звільнити людину, яка навіть живе з вірою в безсмертя, від горя, розпачу й страждань, що часто призводить до сумнівів у Божій справедливості й до зневіри; особливо коли індивід утрачає сенс життя, почувачись «проклятим прочанином», котрий іде «крізь глуху і непроглядну ніч» [8, 141] до безсмертя, що є лише «уявною візією» [8, 141]. Як епіграф до вірша О. Тарнавський ужив вислів англійського філософа, математика й прихильника атеїзму Бертрана Рассела: «The life of Man is a long march through the night» («Життя людини — це довгий похід крізь ніч»). Життя складне й часом жорстоке: несправедлива й незаслужена смерть, у людському розумінні, породжує в деякого сумніви й зневіру, які здатна подолати лише любов. Цю думку поет декларує, руйнуючи атеїстичну концепцію небуття і яскраво формулюючи свій імператив:

Друзі, затіснімі міцніше руки,
запалимо у серцях любов:
щоб прогнати самотність, дайте руки!
щоб світила в темені любов! [8, 141].

Схожі мотиви знаходимо в сонеті «Анатема смерті», хоча тут, найвірогідніше, домінує мотив присутності. У кожній людині, яка пережила втрату близьких, рідних чи друзів, пам'ять про них творить візію присутності, а водночас порожнечі, бо ця миттєва ілюзія розвіюється в життєвих реаліях:

І де ж ви всі, що тут сиділи разом
за тим столом, де можна скласти вірш?
Ви відійшли і вас немає більш,
пропали там — за вічним перелазом [8, 212].

Анатома смерті в Тарнавського — це не лише «відлучення» її від життя й екзистенційне заперечення, а й прокляття, спричинене трагічними емоціями, болісною пам'яттю й відчуттям присутності, хоч і недовгої, тих, хто завершив свій земний шлях. І навіть Віра не може звільнити людину в моменти туги й розпачу від враження кінцевості земного буття й песимістичних роздумів:

А ви ніколи не дійшли Едему,
лишилися тут, між нами, на землі.
Порожнє місце ваше при столі
нагадує про смерті вічну тему [8, 212].

Однак, попри трагічну тональність і песимістичні мотиви вірша, викристалізовується авторська думка, що людині, яка йде далі земним шляхом, пам'ятаючи про тих, хто був поруч у її житті, залишається тільки віра у вічне життя — в «Едем»: «Ви залишилися тут — ми далі йдемо / і далі віримо, що йдемо в Едем» [8, 212].

Хоч атеїстичне сприйняття й трактування смерті наявне й у песимістичній ліриці Тарнавського, проте, на мою думку, воно, радше, пов'язане із хвилинами розпачу й зневіри, які бувають у душі майже кожної людини через трагічні обставини на її земному шляху, породжуючи сумніви в істинності постулатів віри та власних переконань. Однак сонети «Дух і тіло», «День і ніч», «Темнота» не засвідчують нігілізму щодо віри чи суто атеїстичного песимізму. Це радше дуалізм поглядів на проблеми життя і смерті. Поет в інтелектуальних роздумах порушує питання, котре турбує багатьох мислителів і митців: а що як смерть — не межа, а все-таки кінцевість земного шляху й після неї настає лише буттєве «ніщо»? Апелюючи до постулатів віри, автор заперечує існування «свобідного, незалежного від нікого» духу людини як «найвищого вияву буття» поза земним тілом («Дух і тіло»):

Бо дух запертий в мозку, наче в клітці,
і ніколи йому не вийти звідси,
бо людське тіло — дім його й тюрма.
Хоч він зривається у високості,

та лиш тоді, як сильні м'язи й кістки:
вмирає тіло — і його нема [8, 200].

Не менш песимістичні його філософські роздуми й у сонеті «День і ніч»; тут в екзистенціальному річищі осмислено земне існування людини як «буття-до-смерті». Адже криза морально-духовних основ особистості утворила в її душі «порожнечу розміром із Бога» (Ж.-П. Сартр):

По тому боці — безконечна ніч,
така велика тиша-глухота —
тривоги й ляку повна темнота,
пробита світлом зір, далеких свіч.

Там не шукати нам ніяких стріч!
І день і ніч — одна й та сама річ [8, 203].

Так само схожі мотиви спостерігаємо в його художньо-філософській візії буття — поемі «Дійство про Дерево» як авторській концепції світобудови, осмислення Божественності світу та одвічної боротьби добра і зла:

замість прологу: У древній добі дерево було паном землі. Це було божественне дерево у всьому маєстаті. Ні одна стріла загорілого сонця не могла пройти крізь нього. На ньому стримувались вітри, об нього розбивались бурі та громовиці. Дерево давало закон життя. Воно стояло у своїй величній самотності, як володар, що йому треба поклонятись — це древнє дерево, вічне дерево, божественне Дерево [8, 176].

Вирощене «в безкінчній, нескінченній ночі, у яскині самотної смерті» [8, 175], воно захищало саме життя й навколо нього квітло життя; проте з'явилися сили, що прагнули зламати Дерево й знищити життя. Дерево, як Божий витвір, вистояло, однак залишилося самотнім у мертвому світі:

епілог: В безконечній чорній хлані,
у мертвеччині мовчазній
лиш воно одно — дерево,
що його у творчому екстазі
посадив сам Бог [8, 178].

Аналізуючи твір, З. Лановик зазначає:

Кульмінацією є поема «Дійство про Дерево», що сприймається як віддзеркалення біблійного Древа Життя. Цей образ-концепт є продовженням самотнього дерева, але між ними є суттєва різниця: самотнє дерево — «під вікном вічності», «дерево життя» — «під вікном ночі», що свідчить про наростання авторського песимізму, відчуття відчаю, безвиході, всесвітньої порожнечі. Безперечно, Тарнавський-поет постає перед читачем як поет-екзистенціаліст, але важко визначити, у якому конкретному вияві (християнського чи атеїстичного відгалуження) [4, 214].

«Атеїзм» Тарнавського, на мою думку, — це своєрідна «гра розуму», пов'язана *argumentum ex contrariis* (доказом від протилежного) з намаганнями поета досягнути проблеми життя і смерті з різних боків, тобто подивитися на них очима антагоністичних представників соціуму — тих, хто вірить у вічність індивідуального духу, і тих, для кого смерть завершує їхнє існування. Так само філософи й письменники (С. К'єркегор, М. де Унамуно, М. Гайдеггер, Г. Марсель, Н. Абба-ньяно, К. Ясперс, Х. Ортега-і-Гассет, Ж.-П. Сартр, А. Камю, Ф. Кафка, Р. М. Рільке, Т. С. Еліот та ін.) осмислювали питання людського буття, присутності Бога і його пошуків, життя і смерті, вічності з позицій і християнського, й атеїстичного екзистенціалізму. Зокрема, буттєве «ніщо» поет висвітлює в метафоризованому образі смерті — «темноті» й «порожнечі» як антибутті (сонет «Темнота»), що є філософською й іншою його лірики:

Та є одна незмінна темнота —
це темрява безпросвітна ота,
в якій надії-ясности не видно.

Там безконечна глибина німа,
де тільки регіт прозвучав єхидно,
де порожнеча й нічого нема [8, 217].

Автор насичує останні строфи сонета численними епітетами, увиразнюючи глибинні ознаки *небуття*: *незмінна* темнота, *безпросвітна* темрява, у якій не видно надії-ясности, *безконечна*, *німа* глибина. Темнота смерті породжує «порожнечу» як антибуття, висновує поет, осмислюючи загалом, як і в іншій філософській ліриці, одну з основних релігійно-філософських, світоглядних та сенсожиттєвих опозицій: *буття* — *небуття*.

Метафізичний погляд на світ видимий і невидимий та осягнення загадковості смерті — «князівни ночі», що змінює людське буття, трансформуючи його в інший, невидимий на земному етапі людині світ, звідки немає вороття, О. Тарнавський мистецьки втілює в «Баяді про вічну варту». Твір, що має також усі ознаки сугестивної лірики — асоціативне поєднання змістових та інтонаційних відтінків, смислові натяки, емоційні передчування, витончену символіку, за рівнем образності нагадує фантазмагоричні гофманівські візії. Реальне тут так тісно переплітається з ірреальним, що між ними розмивається межа, породжуючи ілюзію переходу між світами, провідником у яких є смерть: замок на горі, його хазяйка — «князівна ніч»; двері як межа «переходу», що, проте, «відкривають занавісу мрії» про вічність; палахкотіння ватри у вартівні як символ життя; озброєна «нічна варта», безсила, однак, проти веління й «кличу» смерті та готова будь-якої миті їй підкоритися. Сугестію посилює раптовий асоціативний зсув змісту («І ніхто не ворухнувся навіть: / на весілля не збиралися дружки»), що увиразнює ірраціональність усього дійства. Сама смерть — ірраціональна, бо суперечить фізичному існуванню й земній суті людини та її прагненню жити. Проте кожен свідомо чи підсвідомо очікує на її «виклик» і приймає його беззастережно. Поет паралельно порушує питання раптовості, несподіваності та миттєвості смерті, «клич» якої можна почути щомиті. Він утілює це через пластично розгорнуту динаміку подій у строфі вірша:

Враз підвівся перший: Чуєш, кличе...
І забувши нарядить шолом,
вискочив із вартівні, мов вітер,
двері розмахнувши навстіжень [8, 166].

Психоемоційні відчуття страху смерті, усвідомлення власної приреченості поет передає сценою своєрідного заціпеніння в мовчазному, безнадійному очікуванні виклику «князівни ночі»: «І ніхто не ворухнувся навіть...», «І ніхто не глянув там, де двері...», «Не питав ніхто: Зачим, куди?» [8, 166]. О. Тарнавський в осмисленні теми смерті, власне, образно втілює одну з філософських думок Н. Аббаньяно: проблема

людини навіть не в тому, що вона смертна, а в тому, що вона — раптово смертна, що, по суті, заперечує домінування будь-якого матеріального планування в житті. Вагу цієї сентенції, до речі, виражає й народна мудрість: «Людина планує, а Бог керує». Тому істинними для кожного залишаються не «земні плани», а досягнення на життєвому шляху автентичних морально-духових вершин, що наближають людину до вічності. Осмислюючи в «Баяді про нічну варту» смерть як «велику загадку буття», М. Ільницький зауважує: «О. Тарнавський у своїх віршах прагне відслонити краєвид — і тоді за контурами реалій відкривається другий план. <...> Хіба не кожний із нас знає про той виклик, але ніхто не може відкрити завісу “князівни ночі”» [3, 391]. «Замок на горі», а не провалля чи безодня наділений особливим авторським символізмом, адже людська душа прагне до небес — сходження на гору до світла вічності через уявну темряву смерті:

Не питав ніхто: Зачим, куди?
Знали, що ніхто ще не вернувся з темноти [8, 166].

Схожий мотив та образи в Тарнавського й у вірші «Куди закликаєш, князівно?...». Парадигма концепту *смерть* у ньому звужується й екзистенційно персоналізується до поняття *моя смерть*, що в результаті трансформується в авторську візію земного кінця. У творі переважає мотив самотності перед лицем неминучого фіналу: князівна-смерть, що кличе до себе ліричного героя, замок на «гострій горі», до якої «стрімчастий вихід» і «нікому подати руки...». Розглядаючи це єдине справжнє обмеження існування індивіда, Н. Аббаньяно зазначав: «Смерть — єдина його власна можливість, тому що в ній ніхто не може замінити його» [1, 188]. У вірші простежується перехід від коекзистенції як співбуття (смерть як «друг на земній дорозі») до екзистенційного відчуття й сприйняття свого фіналу через тривогу й страх, внутрішньопсихологічні сокровенні переживання трагізму власної конечності («зимна, без серця, смерть», у якої «ні ласки в очах, ні любови» [8, 359]). Митець від релігійно-філософського та аксіологічного трактування *смерті* переходить до глибоко особистісної екзистенційної саморефлексії, використовуючи як поетичну форму діалог із «мовчазною» смертю; тут усі питання, що його турбують у власному бутті-у-світі, є лише риторичними, бо залишаються без відповіді:

А вихід такий стрімчастий, нікому подати руки... Чи це ця дорога до щастя, що снилася довгі роки?	І де я подіну дарунки, що довго для тебе збирав: добро позавиване в клунки, аркуші записаних вправ.
--	--

Чи справді для тебе збирав це,
чи будуть вони тобі в смак?
Кому ці пісні проспівав це,
як серце горіло, мов мак? [8, 358].

Проте «князівна» поступово віддаляється від ліричного героя: «що ближче підходжу до тебе / зникають по тобі сліди», «та вже і тебе немає!» [8, 358], тобто ще не час. На думку Н. Аббаньяно, можливість смерті закладена в екзистенції самої людини, тому навіть якщо людина забуває про свій кінець, то смерть ніколи не забуває про неї, періодично нагадуючи про себе. У цьому, власне, і полягає суть «комплексу смерті», що є глибиною екзистенції кожного індивіда, яку виражає давньоримська сентенція «memento mori». Без відповіді лишаються запитання, які тривожать ліричного героя, лунає тільки поклик князівни-смерті, що час від часу нагадує про себе й кінцевість земного буття:

Тут тиша і вітру немає —
безмежжя неторканих стернь...
Княжна, що кличе-гукає,
це зимна, без серця, смерть [8, 359].

Смерть як дамоклів меч виконує в поезії й антиципаційну функцію передчуття, передбачення й застереження — те, що філософи та письменники-екзистенціалісти трактують як постійну тривогу й перманентний страх смерті. Людина, усвідомлюючи кінцевість свого буття, має подолати ці почуття, щоб досягнути автентичності існування.

Філософська лірика О. Тарнавського, у котрій митець висвітлює проблеми людського буття — земного і вічного, психодухові та морально-психологічні аспекти кінцевості земного етапу існування — засвідчує насамперед дуалізм поглядів мислителя. Поет прагне досягнути смерті, з одного боку, як феномен, що передбачає екзистенційну тривогу, безнадійність, трагічне усвідомлення незворотності фіналу й, урешті, подолання страху смерті для досягнення автентичності існування. З другого, — як межу й перехід від земного буття до вічного, як коекзистенцію — співіснування, співбуття зі смертю, котра завжди поруч із людиною та є її провідником на шляху до вічності. О. Тарнавський відтворює у своїй ліриці діалектику життя і смерті та, зокрема, парадигму смерті і з релігійно-філософського, аксіологічного погляду, й зі психологічного, вираженого в духово-емоційних переживаннях і відчуженнях її суті.

ЛІТЕРАТУРА

1. Аббаньяно Н. Введение в экзистенциализм / пер. с итал. А. Л. Зорин. Санкт-Петербург: Алетейя, 1998. 506 с.
2. Еліаде М. Священне і мирське; Міфи, сновидіння і містерії; Мефістофель і андрогін; Окультизм, ворожбитство та культурні уподобання / пер. з нім., фр., англ. Г. Кьорян, В. Сахно. Київ: Видавництво Соломії Павличко «Основи», 2001. 591 с.
3. Лівницький М. «У змінності нестримного життя...» (Остап Тарнавський) // *Лівницький М.* На перехрестях віку: У 3 кн. Київ: Вид. дім «Киево-Могилянська академія», 2008. Кн. 1. С. 387—394.
4. Лановик З. Концепт ночі у структурі поетичного мислення Остапа Тарнавського // *Київські полоністичні студії.* Київ: Талком, 2019. Вип. 35. С. 207—216.

5. Лановик З. Творчість Остапа Тарнавського у двоколіїному літературному процесі: автореф. дис. ... канд. філол. наук: 10.01.01; НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ, 1997. 16 с.
6. Маланюк Є. Поезії / упорядк. та передм. Т. Салиги, прим. М. Старовойта. Мистецьке оформлення О. Тищука. Львів: УПІ ім. Івана Федорова; «Фенікс ЛТД», 1992. 686 с.
7. Слабошпичський М. Багатогранність Остапа Тарнавського // *Слабошпичський М. 25 поетів української діаспори: літературно-художнє видання*. Київ: Видавництво «Ярославів Вал», 2006. С. 534—545.
8. Тарнавський О. Зібрані вірші. Філадельфія, 1992. 449 с.
9. Тарнавський О. Людина хоче вірити // *Листи до приятелів*. 1961. Ч. 1—2. С. 8—14.
10. Токмань Г. Українська версія художнього екзистенціалізму: Б. І. Антонич, В. Свідзінський, Т. Осьмачка в європейському контексті. Київ: Міленіум, 2020. 480 с.

Отримано 20 вересня 2021 р.

REFERENCES

1. Abbagnano, N. (1998). *Vvedenie v ekzistentsializm* (A. L. Zorin, Trans.). Saint Petersburg: Aleteia. [in Russian]
2. Eliade, M. (2001). *Sviashchenne i myrskie; Mify, snovydinna i misterii; Mefistofel i androhin; Okulyzm, vorozhbystvo ta kulturni upodobannia* (H. Korian, & V. Sakhno, Trans.). Kyiv: Vydavnytstvo Solomii Pavlychko "Osnovy". [in Ukrainian]
3. Ilnytskyi, M. (2008). "U zminnosti nestrymnoho zhyttia..." (Ostap Tarnavskiy). In M. Ilnytskyi, *Na perekhrestniakh viku* (Vols. 1—3, Vol. 1; pp. 387—394). Kyiv: VD "Kyievo-Mohylianska akademiia". [in Ukrainian]
4. Lanovyk, Z. (2019). Kontsept nochі u strukturi poetychnoho myslennia Ostapa Tarnavskoho. *Kyivski polonistychni studii*, 35, 207—216. [in Ukrainian]
5. Lanovyk, Z. (1997). *Tvorchist Ostapa Tarnavskoho u dvokoliinomu literaturnomu protsesi* (Extended abstract of candidate's thesis). Shevchenko Institute of Literature of The National Academy of Science of Ukraine. [in Ukrainian]
6. Malaniuk, Ye. (1992). *Poezii* (T. Salyha, Ed.). Lviv: UPI im. Ivana Fedorova; "Feniks LTD". [in Ukrainian]
7. Slaboshpytskyi, M. (2006). Bahatohrannist Ostapa Tarnavskoho. In M. Slaboshpytskyi, *25 poetiv ukrainskoi diaspory: literaturno-khudozhnie vydannia* (pp. 534—545). Kyiv: Yaroslaviv Val. [in Ukrainian]
8. Tarnavskiy, O. (1992). *Zibrani virshi*. Philadelphia. [in Ukrainian]
9. Tarnavskiy, O. (1961). Liudyna khoche viryty. *Lysty do pryiateliv*, 1—2, 8—14. [in Ukrainian]
10. Tokman, H. (2020). *Ukrainska versii khudozhnogo ekzystentsializmu: B. I. Antonych, V. Svidzinskyi, T. Osmachka v yevropeiskomu konteksti*. Kyiv: Milenium. [in Ukrainian]

Received 20 September 2021

Ihor Vasylyshyn, PhD, docent
Lviv Polytechnic National University
12 S. Bandery st., Lviv, 79013
e-mail: ip.was@ukr.net
ORCID <https://orcid.org/0000-0001-5036-4716>

THE PARADIGM OF THE CONCEPT OF DEATH IN THE LYRICS BY O. TARNAVSKY (EXISTENCE AND COEXISTENCE)

The article considers the paradigm of the concept of death in the lyrics by Ostap Tarnavsky as a subject of his poetic philosophical thinking and interpretations.

O. Tarnavsky's lyrical poetry, in which the poet highlights the problems of human existence, moral and psychological aspects of the finiteness of earthly existence, reveals the dual-

ism of the author's thoughts. The poet sought to comprehend death, on the one hand, as the end of human existence, which implied facing its tragic irreversibility and then overcoming the fear of death for achieving the authenticity of being. On the other hand, he admitted coexistence with death, which is the guide of a man on the path to eternity. The philosophical concept of coexistence as a common being of the human self with others and with the world was substantiated by the Italian existentialist philosopher Nicola Abbagnano in his work "Introduzione all'esistenzialismo" (1942).

Poetic and philosophical understanding of the concept of death as a transition from earthly existence to eternity was unfolded by O. Tarnavsky in a wreath of sonnets within the collection "Life". In the 11th sonnet "The order of the world creates in the head..." the author equates death with immortality because only after the completion of the earthly path a person approaching God in life – "perceives the One who creates" and gets Him. In his poems, O. Tarnavsky comprehends the earthly space and time as a certain section of moving to eternity and seeks to outline its coordinates ("Phantoms in Emptiness"). Death is only a coexistent form of eternity that changes one stage into another. The situation of birth and death, according to the Italian philosopher-existentialist N. Abbaniano, is the very depth of coexistence. In the poem "Where do you call to go, princess?.." the paradigm of the concept of death is narrowed and existentially personalized to 'my death', which eventually transforms into the author's vision of death.

In his philosophical lyrics, O. Tarnavsky covers the problems of human existence – earthly and eternal, psycho-spiritual and moral-psychological aspects of the last stage of earthly life. The poet represents the dialectic of life and death and, in particular, the paradigm of death, from religious, philosophical, and axiological points of view. At the same time, he demonstrates purely psychological reflections, expressed in spiritual and emotional experiences.

Keywords: philosophical lyrics, concept of death, non-being, existentialism, coexistence.